

В'ячеслав Шарий,

кандидат наук з державного управління

Микола Іщенко,

доктор філософських наук, професор,

академік Української Академії політичних наук,

завідувач кафедри політичних наук, культурології

і державного управління Черкаського

національного університету ім. Богдана Хмельницького,

заслужений працівник освіти України

Технології державного антикризового управління ризиком

У статті запропоновано можливий технологічний процес подолання кризової ситуації в державі. Визначено можливі напрями, завдання та вимоги до побудови технології державного антикризового управління ризиком. Запропоновано принципи розробки антикризової технології.

Ключові слова: технологія, державне управління, антикризова технологія, ризик.

In the scientific research the technological process of crisis situation overcoming in the state is offered. Possible directions, tasks and requirements to construction of anticrisis technology of public administration risk are definite. Principles of development of anticrisis technology are offered.

Key words: technology, public administration, anticrisis technology, risk.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Сучасні соціально-економічні та політичні трансформації відіграють важливу роль у житті суспільства й приводять до виникнення як позитивних, так і негативних наслідків для громадян і держави в цілому. В основі їх виникнення лежить протиріччя між різними соціальними групами, які мають особливі корпоративні інтереси та суперечать інтересам інших соціальних груп. Такий стан хоч і є абсолютно природним, проте наражає соціальну систему суспільства на різноманітні ризики.

За умов світової кризи найчастіше виникають ризики, що ототожнюються з можливою небезпекою або невдачею, імовірними збитками або матеріальними втратами. Політичний ризик пов'язаний з потенціально значущими для державного управління економічними ресурсами, непередбачуваними обставинами, що продукуються політичними інститутами і

процесами. Виникають кризові явища, що можуть переростати в загальну кризу. Саме держава має не допустити такого розвитку подій, а в разі виникнення кризи чи кризових явищ - сприяти їх швидкому подоланню, що і визначає актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій та навчально-методичній літературі є відчутним дефіцит робіт, що присвячені вивченню ризиків, які пов'язані з подоланням криз і кризових явищ, хоч вони виникають в усіх державах і прямо впливають на відповідні суспільства. До кінця не вивченим залишається технологічний процес державного антикризового управління ризиками.

Досліджуваній проблемі присвячені праці американського футуролога О.Тоффлера [10], британського дослідника С.Янга [12], французьких науковців Р.Пенто, М.Гравитца [7], британських дослідників Дж.Б.Мангейма та Р.К.Рича [5], російських дослідників Г.В.Атаманчука [1], В.М.Шепеля [11], а також українських науковців В.П.Андрущенко, М.І.Михальченка, Ю.П.Сурміна й Н.В.Туленкова [9] та ін. Їх слід розглядати як відчутний внесок у розвиток методології соціальних наук, управлінських технологій, а також розуміння кризових явищ і криз.

Невирішені раніше частини загальної проблеми. До цього часу не розроблена цілісна методологічна система державного антикризового управління, що відповідає модернізаційним та інтеграційним процесам в Україні, які супроводжують ризики. При цьому в науковій літературі ризик розуміється лише як діяльність, що реалізовується з надією на вдале завершення.

Формулювання цілей статті. Метою є дослідження технологій антикризового державного управління, шляхів мінімізації ризику, уникнення кризових явищ і власне кризи, а також зведення ступеня їх впливу на суб'єкт діяльності до мінімуму.

Виклад основного матеріалу дослідження. За ринкових умов ризик і невизначеність стають рисами господарської діяльності та управлінських процесів. Невизначеність слід розуміти як умову ситуації, в якій неможливо оцінити імовірність потенціального результату. Для України є характерною ситуація, коли фактори, що впливають на неї, є зовсім новими, крім того, про них неможливо одержати об'єктивну інформацію. У зв'язку з

цим наслідки прийняття політичних та управлінських рішень складно спрогнозувати.

Необхідно зазначити, що економічний ризик пов'язаний із втратами, збитками, імовірність яких спровокована невизначеністю, а також вигодою та прибутком, які можна одержати лише за ризикової інноваційної діяльності. У кризових умовах для держави існує ризик банкрутства, а відповідно - соціального вибуху. Тому політичній владі й системі виконавчої влади необхідно уникати нерациональних втрат, а також діяти впевнено та ініціативно. Ризик має бути зваженим. При цьому не слід ні перебільшувати, ні мінізувати небезпеку, прагнути досягнення поставлених цілей, дотримуватися меж правомірності ризику.

У цьому контексті об'єктом державного управління стають зв'язок між диверсифікацією і нагромадженням капіталу та його вплив на прискорення темпів технологічних нововведень. На шляху реформування бізнесу і підприємництва суб'єкти системи державного управління, проводячи диверсифікацію ризиків, забезпечують зростання темпів економічного розвитку.

Тож на успішне подолання кризової ситуації можна розраховувати лише за умови готових розроблених технологій державного антикризового управління. На основі аналізу та синтезу суспільних процесів і соціальних систем треба створити інноваційні антикризові технології, що підтверджують доцільність їх застосування, а також спроможність реалізовувати цілі державного управління.

Ключовими ознаками технологій державного антикризового управління ризиками, на нашу думку, є застосування органами державної служби відповідних владно-управлінських методологічних рішень, що ґрунтуються на знанні сучасних соціальних технологій. Останні являють собою "сукупність способів впливу на соціальні явища і принципи, методів зміни способів і стану різних соціальних суб'єктів у процесі їх виробництва і відтворення, мають свою специфіку прояву на кожному із указаних рівнів. Але в цілому для всіх характерні деякі загальноцивілізаційні риси і тенденції, без знання і урахування яких практично неможливо в ідеалі досягнути жодної "технологічної таємниці" відтворення соціальної системи або будь-якого окремо взятого соціального суб'єкта" [2, с. 6].

Загострення світової кризи у 2009 р. та її вплив на соціально-економічні і політичні процеси, що відбуваються в українському суспільстві, викликають у державі надзвичайно ризиковані ситуації і кризові наслідки. Ще більше вони можуть ускладнюватися іншими ризиками та набувати загрозливого спрямування в умовах подальшого загострення кризи. Одним із важливих напрямів наукового дослідження соціальних процесів в умовах кризи чи кризових явищ є спосіб інституціонального регулювання відносин соціальних спільнот і систем.

Формування у державних службовців навичок з використання соціальних технологій легітимними органами державного управління та місцевого самоврядування дасть можливість кваліфіковано спрямовувати діяльність соціальних груп на користь суспільних інтересів. Це також дозволить забезпечувати режим узгодження прав і обов'язків між цими групами на основі дотримання принципів стабільності та пропорційності розвитку суспільства за умов глобалізаційних трансформацій.

Глобалізація створила глобальні проблеми, порушила баланс між суспільством та природою і створює масу ризиків, що ставлять під сумнів сам факт існування всього людства на планеті. Силами окремих чи ізольованих країн їх не можна перебороти, неможливо розв'язати. Необхідна інтеграція різних країн, усіх частин глобальної макросистеми, що розвиваються в різному темпі, в еволюційну цілісність, основними суб'єктами якої є національні держави, міжнародні організації та транснаціональні корпорації [4, с. 283].

Аналізуючи всю сукупність зовнішніх факторів, слід виділити джерела ризику, що спродуковані кризою соціально-економічного розвитку країни та окремих її регіонів: ринкові джерела, що зумовлені порушенням надійності або складнощами формування нових зв'язків із споживачами, постачальниками, а також проблемами забезпечення фінансовими, трудовими, матеріальними та іншими видами ресурсів.

Найбільш загрозливими ризиками соціально-економічного розвитку країни, що можуть спровокувати кризові явища чи кризи, є: втрата національного багатства; зниження конкурентоспроможності країни; зниження інвестиційної привабливості економіки; зменшення частки валового внутрішнього продукту на душу населення; зростання рівня

інфляції; погіршення матеріального забезпечення населення; зростання рівнів захворюваності та смертності населення; негативна демографічна ситуація; зниження рівня освіченості населення; забруднення навколишнього середовища; вирубування лісів, ерозія ґрунтів; зміна економічної політики; загроза національних конфліктів; мораторії та торговельні ембарго.

Для ефективного запобігання ризикам чи їх подолання необхідні успішні державні антикризові технологічні нововведення, що прискорювали б технологічний прогрес. Тому слід удосконалити механізм державного управління процесом збільшення спроможності розширювати обсяг інноваційних проєктів, які можна використовувати в контексті прогнозування зменшення і подолання ризиків.

Серед ризиків, які найбільш стійко можуть повторюватися в діяльності вітчизняних підприємств, слід виділити: ризик, пов'язаний з нестабільною політичною та економічною ситуацією в країні; ризик зниження економічного потенціалу; ризик зниження наукового та інноваційного потенціалів; ризик втрати кадрового потенціалу; ризик майнових збитків унаслідок порушення договірних зобов'язань тощо; ризик втрати престижу (репутації) підприємства (установи, організації); ризик втрати доходів через злочинні дії третіх осіб; ризик зміни вартості факторів виробництва; ризик втрати керованості; ризик зниження якості продукції та послуг; ризик зміни зовнішньоекономічних факторів.

За умов спонтанних кризових ситуацій виникають різноманітні ризики, що розрізняються за змістом, джерелами прояву, вірогідністю, обсягами можливих втрат і негативними наслідками. Внутрішніми ознаками ризику є функціональні особливості ризикової діяльності: виробничої, фінансової, маркетингової, які прямо впливають на соціальну систему суспільства. Важливою ознакою виділення ризиків є їх зміст: економічні, соціальні, організаційні, правові, інноваційні тощо.

Інтеграційні фактори державного антикризового управління, або фактори взаємодії, можуть забезпечити управління ризиком як процесом виявлення його джерел, визначенням імовірності його виникнення у ході виробничого процесу та впливу на результат і наслідки діяльності виробничо-господарського комплексу держави. Усі ці фактори, на нашу

думку, зумовлюють потребу створення технологій антикризового управління ризиком.

Одним із ефективних принципів, що лежать в основі ринкової трансформації економіки України, подолання різноманітних криз і ризиків, є державне регулювання економіки, яке спрямовується на забезпечення оптимальних макроекономічних пропозицій. Особливого значення тут набувають технології державного антикризового управління ризиками. Їх доцільно застосовувати для вирішення таких завдань: цілеспрямованого надання соціальним системам і процесам заданих властивостей; забезпечення легітимності рішенням, що приймаються з метою регулювання процесів у великих соціальних спільнотах; відображення властивостей і динаміки соціальних процесів для їх пояснення та оцінки в умовах нестабільності; забезпечення умов реалізації антикризових соціальних програм на основі вироблення алгоритмів і оформлення їх організаційного супроводу; вироблення попиту населення на конкретну державну політику та ідеологію; відбору різноманітних баз даних для відслідковування тенденцій і організації поточного контролю за змінами, що відбуваються в суспільстві.

Звичайно у процесі реформування механізмів і засобів державного управління влада ризикує, обираючи цілі, стратегію розвитку, системи мотивації діяльності громадян тощо. Значна частка ризику криється у виборі методів і критеріїв вимірювання та оцінки імовірності та обсягів ризику і всіх його негативних наслідків. Одним із основних принципів вибору технології управління є те, що вони (технології, методи) "мають обиратися виходячи із завдань, які необхідно вирішити, а не з можливостей керівників" [7, с. 73; 9, с. 96; 12, с. 64].

Тому під час розробки технологій державного антикризового управління ризиком необхідно дотримуватися таких принципів: компромісу між очікуваною точністю результатів технології та складністю ситуації, що склалася; точності, що виражається у відповідності вихідних даних і точності у відображенні проблеми чи кризової ситуації; мінливості елементів, враженої кризою системи, що дасть змогу відобразити багатофункціональний характер завдань, які необхідно розв'язати; наочності, що здатна відобразити об'єкт, який вражений кризою чи кризовими явищами, точно й

максимально просто для спостереження [6, с. 84]; неперервності, що охоплює перехід від максимально повного опису об'єкта, який вражений кризою чи кризовими явищами, до простіших форм; верифікації, що передбачає можливість відповідності образу, досліджуваного об'єкта, враженого кризою чи кризовими явищами, його змістові й можливості перевірки його на адекватність.

На основі аналізу досвіду розвинених країн Європи і світу можна зробити висновок, що основними вимогами до побудови технологій державного антикризового управління ризиком є: відповідність повноті змісту її елементів; властивості абстрактності (щоб допускати варіювання значної кількості системних змінних); вимогам і умовам, що обмежують час розв'язання проблем і завдань; наявним фінансовим, матеріальним і технічним ресурсам; реалізація технології державного антикризового управління має відповідати вимогам цілей, що поставлені, та намірам зі спрощення кризової ситуації.

Розробляючи технології державного антикризового управління ризиком, доцільно передбачати проведення таких заходів, як: формулювання основних цілей і завдань, які повинна розв'язати антикризова технологія; визначення меж системи, що вражена кризою чи кризовими явищами, відокремлення її від зовнішнього середовища; складання списку елементів системи, що вражена кризою чи кризовими явищами; обґрунтування цілісності системи, що вражена кризою чи кризовими явищами. Йдеться також про аналіз взаємозв'язку елементів системи, що вражена кризою чи кризовими явищами; побудову структури системи, що вражена кризою чи кризовими явищами; встановлення функцій системи та її підсистем, що вражені кризою чи кризовими явищами; узгодження цілей системи, що вражена кризою чи кризовими явищами, та її підсистем; уточнення меж системи і кожної підсистеми, що вражена кризою чи кризовими явищами; аналіз системних явищ; об'єднання людей різних професій на термін розв'язання кризової ситуації.

Щоб досягнути поставлених цілей, антикризові технології державного управління ризиком мають бути адекватними соціальним умовам, що склалися в державі. При цьому основним напрямом практичного застосування має бути виявлення факторів, що впливають на прояви та зміни параметрів суспільства. Наприклад, управлінське завдання посилення

трудової мотивації має супроводжуватися визначенням факторів, які певним чином впливають на мотиваційну активність у даний момент, стримуючи чи стимулюючи цю активність; визначення факторів, що формують структуру вимог населення і враховуються у практиці досліджень; виявлення ціннісних орієнтацій громадян та соціальних груп для досягнення соціально значущих цілей, що передбачає єдиний центр координації та управлінського контролю.

Сьогодні, як зауважує Тоффлер, "все - від стилів життя і продуктів до технологій і засобів масової інформації - стає більш гетерогенним" [10, с. 206]. Тому особливо загострюється проблема прогнозування і моделювання механізмів і процесів виникнення державно-управлінських, соціально-політичних, економічних, фінансових та інших ризиків, здатних продукувати кризові явища.

Гармонійне поєднання ціннісних орієнтацій громадян забезпечує: найкращі передумови для організації їх спільної діяльності та посилення ефективності управлінської діяльності; тестування громадської думки для виявлення політичних та соціальних орієнтацій; експертну оцінку проектів і програм, що дають змогу зробити оптимальний вибір альтернативних способів їх реалізації; діагностику стану та функціонування соціальних систем; ефективну взаємодію, субординації членів команди з державного антикризового управління; підготовку та реалізацію управлінських рішень.

Вирішення поставлених завдань щодо державного антикризового управління ризиком може бути доповнене шляхом застосування програм соціологічного дослідження, організації та проведення опитувань, інтерв'ю та розробки схеми узагальнення й обробки даних. За умов відсутності достовірної інформації про об'єкт або її неповноти доцільно застосовувати експертні оцінки. Це дасть можливість: оцінити стан об'єкта; вивчити причини явища чи процесу; зробити прогноз тенденцій розвитку соціальних процесів; виробити форми і методи розв'язання ризикованої ситуації.

До експертних оцінок доцільно вдаватися з метою вирішення таких завдань: проведення повної та об'єктивної оцінки ризикованої ситуації, що склалася; обґрунтування вибору варіантів управлінського рішення на основі закладених в основу оцінки критеріїв; визначення перспективних напрямів

використання антикризових технологій, що існують; узгодження бачення шляхів подолання кризової ситуації, що склалася на всіх рівнях державного управління.

Державне управління покликане контролювати взаємозв'язки між масштабами та швидкістю перетворень і виникненням небезпечних тенденцій, що загрожують соціальній стабільності та безпеці країни. Для врегулювання ризикованих ситуацій, на нашу думку, важливим є не лише винайдення найбільш правильного з технологічної точки зору варіанта подолання ситуації невизначеності, а й спроможність реалізувати його в умовах, що склалися.

Щоб сформулювати висновок за власним дослідженням, експерт має зіставити певні критерії, покладаючись на свою кваліфікацію та досвід. Тому важливим є й підбір експертів для мінімізації ризику.

Стратегію виходу з кризи, а потім і економічного зростання слід визначати не силою та повновладдям держави, а її здатністю заохочувати розвиток нових інституційних форм та соціально-економічних і суспільно-політичних модернізацій. А їх досягнути можна лише за умови правління демократичної влади, що зацікавлена в соціально орієнтованому напрямі реформ. Тобто влада має бути здатною здійснювати політику в інтересах усього суспільства, а не якихось груп, кланів і еліт. Йдеться про перетворення влади в раціонально діючий структурний механізм суспільства, що забезпечує законну зміну законодавчої влади та місцевого самоврядування згідно з волею виборців, захищаючи суспільство від монополізації влади. Вирішити цю проблему можна за умови суспільного контролю над владою.

Для приведення в дію соціальних факторів, отримання від них максимальної віддачі доцільно забезпечити розвиток законодавчої бази та формування ефективних механізмів виконання законів усіма членами суспільства. Створення програми державно-правової системи силою закону гарантуватиме запобігання руйнівним конфліктам. Тому основними, на нашу думку, напрямами державного антикризового управління ризиком є: аналіз середовища, що переживає невизначеність, загрозу, кризові явища чи кризу; вироблення рішень, цілей, що будуть досягнуті, та завдань, які будуть розв'язані; вибір технологій, що сприятимуть виконанню

рішень, досягненню цілей; інтеграція технологій у контексті політичних рішень.

Висновки. В умовах кризи українського суспільства як системи без контролюючої та регулюючої діяльності держави багато соціально-економічних проблем залишаться невирішеними. Тому антикризові технології державного управління ризиком мають формувати основу для розвитку економіки суспільства, захищати та оберігати власність, створювати правові й інші регулюючі системи та сприяти ефективній підприємницькій діяльності громадян і збереженню навколишнього середовища.

Технологія державного антикризового управління ризиком має формуватися за чітко визначеними напрямками, розв'язувати конкретно поставлені завдання та ґрунтуватися на принципах державного управління. І не обов'язково технології державного антикризового управління ризиком повинні втручатися в організацію якоїсь діяльності. Вони можуть виражатися у вигляді регулювання приватної активності, набувати форми фінансової підтримки, трансфертів, інвестицій, соціальних гарантій, гуманітарних заохочень тощо.

До основних властивостей технології державного антикризового управління ризиком слід віднести легітимність та загальну визначеність очікуваних і одержаних результатів. Тому важливо, щоб ці результати стали складовою політичної стратегії влади та були відправною точкою в процесі вибору соціально-економічних пріоритетів.

Перспективи подальших досліджень. Технології державного антикризового управління ризиком слід винаходити, проектувати, конструювати з урахуванням мети та реальних потреб суб'єктів влади і бізнесу. Вони, передусім, мають становити предмет соціоінженерної діяльності, що й необхідно дослідити у подальших наукових розвідках.

Список використаних джерел

1. *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления : курс лекций. - Изд. 2-е, доп. / Г. В. Атаманчук. - М. : Омега-Л, 2004. - 584 с.

2. *Бабосов Е. М.* Социальные технологии в странах современной цивилизации : хрестоматия : в 2 т. / Е. М. Бабосов, Н. П. Ищенко. - Т. 1. М., 1993. - 263 с.

3. *Горшков М.* Прикладная социология : учеб. пособие для вузов / М. Горшков, Ф. Шереги. - М., 2003. - 344 с.

4. *Ищенко М. П.* Політологія : навч. посіб. / М. П. Іщенко. - Ч., 2004. - 387 с.

5. *Мангейм Дж. Б.* Политология. Методы исследования : пер. с англ. / Дж. Б. Мангейм, Р. К. Рич. - М. : Весь Мир, 1997. - 164 с.

6. *Паниотто В. И.* Количественные методы в социологических исследованиях / В. И. Паниотто, В. С. Максименко. - К. : Наук. думка, 1982. - 128 с.

7. *Пенто Р.* Методы социальных наук : пер. с фр. / Р. Пенто, М. Гравитц. - М. : Прогресс, 1972. - 242 с.

8. *Рой О. М.* Исследования социально-экономических и политических процессов : учеб. для вузов / О. М. Рой. - СПб. : Питер, 2004. 363 с.

9. *Сурмин Ю. П.* Теория социальных технологий : учеб. пособие / Ю. П. Сурмин, Н. В. Туленков. - К. : МАУП, 2004. - 608 с.

10. *Тоффлер Э.* Метаморфозы власти : пер. с англ. / Э. Тоффлер, В. В. Белокозов, К. Ю. Бурмистров и др. - М. : АСТ, 2004. - 669 с.

11. *Шепель В. М.* Эффективный менеджмент: мыслить по-русски / В. М. Шепель. - М. : Финансы и статистика, 2005. - 384 с.

12. *Янг С.* Системное управление организацией : пер. с англ. / С. Янг. - М. : Сов. радио, 1972. - 238 с.